

PRESEK

List za mlade matematike, fizike, astronome in računalnikarje

ISSN 0351-6652

Letnik 29 (2001/2002)

Številka 5

Strani 264-269

Peter Legiša:

KRISTALNE MREŽE – 1. del

Ključne besede: matematika, geometrija, mreže, tlakovanje ravnine, razdelitve prostora, enostavni kubični sklad.

Elektronska verzija: <http://www.presek.si/29/1483-Legisa.pdf>

© 2002 Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije

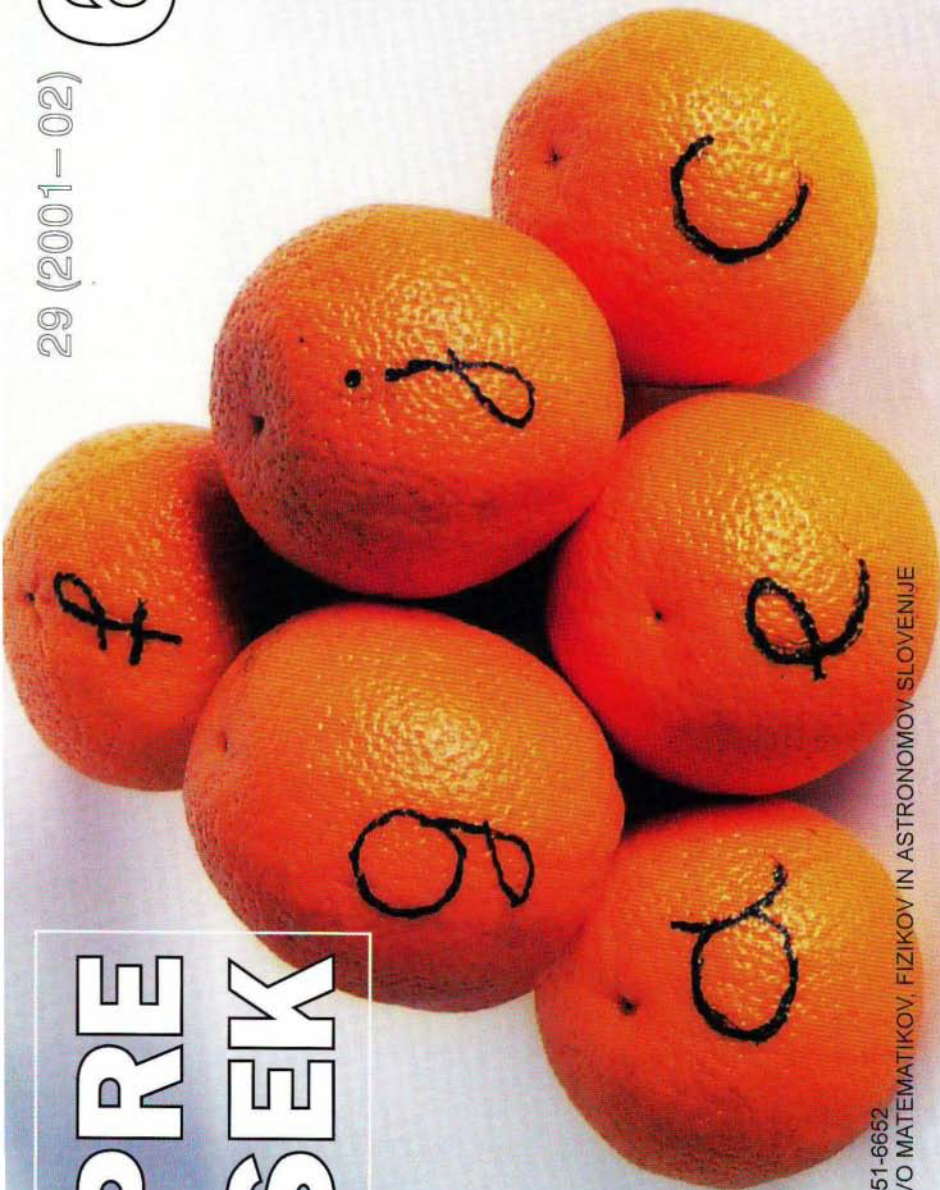
© 2010 DMFA - založništvo

Vse pravice pridržane. Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez poprejšnjega dovoljenja založnika ni dovoljeno.

29 (2001-02)

6

PRE SEK

ISSN 0351-6652
DRUŠTVO MATEMATIKOV, FIZIKOV IN ASTRONOMOV SLOVENIJE

KRISTALNE MREŽE – 2. del

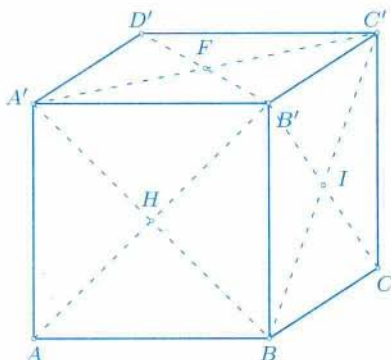
Zlaganje krogel

V prejšnji številki Preseka smo si v članku *Kristalne mreže, 1. del*, ogledali dva načina zlaganja skladnih krogel. Tu bomo predstavili še enega.

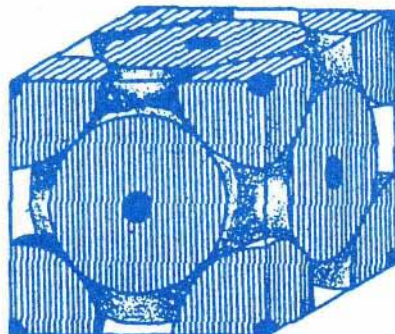
Narišimo kocko $ABCD A' B' C' D'$ z robom a . Na njej označimo vsa oglišča in vsa središča osnovnih ter stranskih ploskev (slika 1), to je skupaj $8 + 6 = 14$ točk.

Nato zlagamo skladne kopije te “osnovne celice”, ki ji pravimo “*ploskovno centrirana kocka*”, tako da imata sosednji kocki skupna štiri oglišča.

Oglišča in središča mejnih ploskev tako zloženih kock sestavljajo množico točk v prostoru. Kot je razvidno iz vprašanja 3 na koncu tega članka, je ta množica točk *trirazsežna mreža*, kakršno smo opisali v prvem delu članka o kristalnih mrežah.

Slika 1.

Slika 2.

Vsaka točka te mreže naj bo središče krogle s polmerom

$$R = \frac{1}{4} a \sqrt{2}.$$

Na sliki 1 se potem krogla s središčem v H dotika krogel s središči v točkah A , B , A' in B' .

Izračunajmo delež prostora, ki ga zavzemajo krogle. V osnovni celici imamo osemkrat po eno osmino krogle in šestkrat po polovico krogle (slika 2), skupaj štiri prostornine krogle, kar je

$$4 \cdot \frac{4}{3} \pi R^3.$$

Delež dobimo, če to delimo s prostornino kocke, torej z

$$a^3 = 16\sqrt{2}R^3.$$

Količnik je

$$\frac{\pi}{3\sqrt{2}} \doteq 74,0\%.$$

To je več kot pri “*telesno centrirani kocki*” iz prejšnjega članka.

Veliki nemški matematik Carl Friedrich Gauss je že pred dvema stoletjema dokazal tole: Če središča krogel sestavljajo trirazsežno mrežo, ni mogoče doseči večje zapolnjenosti prostora. Zato temu načinu zlaganja krogel pravimo *kubično najgostejši sklad*.

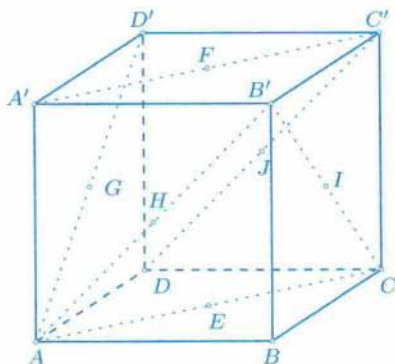
V letu 1998 je bil predstavljen izredno dolg dokaz, da tudi sicer ni mogoče zložiti krogel učinkoviteje. Dokaz je oprt na obsežna preverjanja z računalnikom.

Opozorimo pa, da obstajajo še drugi načini zlaganja krogel, ki so enako učinkoviti kot kubično najgostejši sklad.

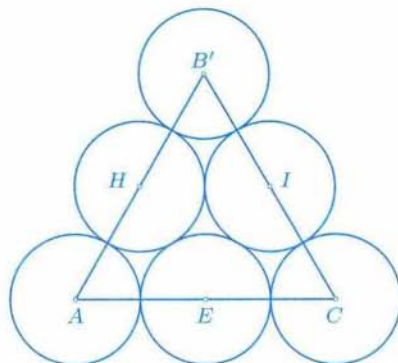
Iz osnovne celice ni takoj jasno, kako bi v praksi zložili krogle v kubično najgostejši sklad. Zato še enkrat narišimo osnovno celico (slika 3).

Točke A, E, C, I, B', H ležijo vse v isti ravnini in so središča krogel. Z malo črko označimo kroglo, ki ima središče v točki, označeni z ustrezno veliko črko. Paroma se dotikajo krogle a, h in e (saj je $|HE| = |AH| = |AE|$). Se pravi, vsak par krogel iz množice $\{a, h, e\}$ se dotika. Podobno velja za krogle iz množic $\{e, c, i\}$, $\{b', h, i\}$ in $\{e, h, i\}$.

Če krogle a, e, c, i, b', h pravokotno projiciramo na ravnino trikotnika ACB' , dobimo sliko 4.

Slika 3.

Slika 4.

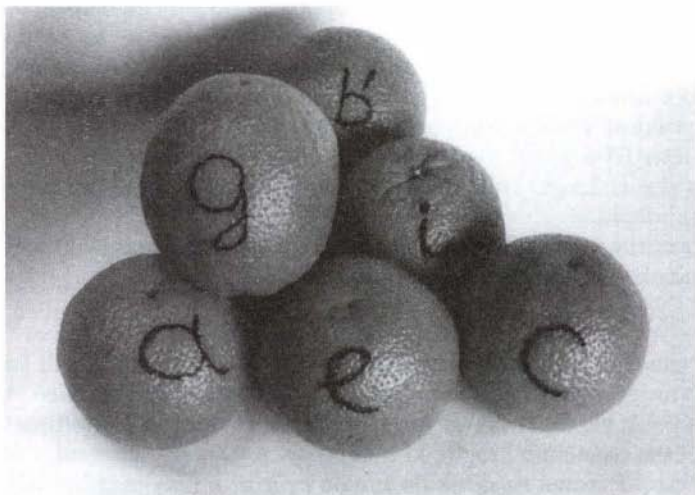
Ker je $|GH| = \frac{a}{2}\sqrt{2}$, se g in h dotikata. Enako vidimo, da se

g dotika krogel $a, h, e,$

j dotika krogel $i, e, c,$

f dotika krogel $b', h, i.$

Zdaj vemo, kam moramo položiti krogel g, j, f . Oglejte si tudi sliko 5 in fotografijo na naslovnici.

Slika 5.

Vprašanje 1. Kje na sliki 4 je projekcija točke B ? (Namig: katerih označenih krogel se dotika krogla b ?)

Uporabimo zdaj pridobljeno znanje za reševanje zanimivega problema.

Relativna atomska masa aluminija je 26,98, zato ima 1 mol atomov aluminija maso $m = 26,98$ g. Gostota aluminija je $2,70$ kg/dm³. Aluminij kristalizira v kubično najgostejšem skladu. Določi polmer atoma aluminija.

Rešitev. V 1 molu je Avogadrovo število $N_A \doteq 6,02 \cdot 10^{23}$ atomov aluminija, vsak ima torej maso $m \cdot (N_A)^{-1}$.

Če je R polmer atoma aluminija, ima osnovna celica rob $a = 2\sqrt{2}R$. Na osnovno celico odpadejo, kot smo ugotovili, 4 atomi, torej masa $\frac{4m}{N_A}$.

Gostota je

$$\rho = \frac{4m}{N_A \cdot a^3} = \frac{4m}{N_A \cdot 16\sqrt{2}R^3}.$$

Od tod je

$$R^3 = \frac{m}{4\sqrt{2}N_A\rho} = \frac{26,98}{4\sqrt{2} \cdot 6,02 \cdot 2,70} \cdot 10^{-29} \text{ m}^3 = \frac{269,8}{4\sqrt{2} \cdot 6,02 \cdot 2,70} \cdot 10^{-30} \text{ m}^3$$

in

$$R = \sqrt[3]{\frac{269,8}{4\sqrt{2} \cdot 6,02 \cdot 2,70}} \cdot 10^{-10} \text{ m} \doteq 1,43 \cdot 10^{-10} \text{ m}.$$

V nadaljevanju zahtevamo od bralca več samostojnega dela.

Vprašanje 2. Svinec ima gostoto $11,34 \text{ g/cm}^3$ in relativno atomsko maso 207,2. Kristalizira v kubično najgostejšem skladu. Določite polmer atoma svinca.

Opomba. V staljenem svincu so atomi bolj neurejeni kot v kristalu in prostora ne zapolnjujejo tako učinkovito. Zato se pri strjevanju svinec skrči.

Kovine, ki kristalizirajo v manj gostih skladih, pa pri strjevanju lahko zvečajo prostornino. Take kovine niso najbolj primerne za vlivanje.

Poseben primer je kositer, ki pri nizkih temperaturah kristalizira v manj gostem skladu kot pri sobni temperaturi. To je vzrok t.i. "kositrove kuge", ki je povzročila mnogo škode.

Vprašanje 3. Vrnimo se k sliki 3. Naj bo $\mathcal{P}$ paralelepiped z osnovno ploskvijo $B'HEI$ in s stranskim robom $B'F$.

- Določite preostala oglišča paralelepipeda.
- Če ima kocka rob a , določite robove paralelepipeda.
- Določite kota, ki ju $B'F$ oklepa z $B'H$ in $B'I$.
- Iz tršega papirja naredite nekaj modelov za $\mathcal{P}$, če rob paralelepipeda $\mathcal{P}$ meri 6 cm. Zložite modele tako, da imata sosednja modela skupna 4 oglišča. Oglišča zloženih paralelepipedov sestavljajo mrežo središč krogel kubično najgostejšega sklada. Primerjajte s sliko 3. Da je to res prava mreža, je razvidno iz naslednje točke.
- Naj bo $\vec{B'I} = \vec{a}$, $\vec{B'H} = \vec{b}$, $\vec{B'F} = \vec{c}$. Če za izhodišče vzamemo točko B' , izrazite krajevne vektorje vseh oglišč kocke in vseh središč mejnih ploskev v bazi $\{\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}\}$.

